

АНАЛІЗ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИХ ПІДХОДІВ ДО ПРОЦЕСУ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ ТА ЙОГО СТАДІЙНОСТІ

В статті показано, що ресоціалізацію можна розглядати як один із найскладніших соціальних процесів, спрямований на подолання десоціалізації особистості, тобто відновлення особою якостей, необхідних для нормальної життєдіяльності в суспільстві, засвоєння нових цінностей, соціальних ролей і навичок замість втрачених, деформованих або несформованих, переорієнтація соціального спрямування розвитку особистості шляхом включення її у нові, позитивно орієнтовані міжособистісні стосунки й види діяльності. В роботі з підлітками-правопорушниками та умовах кримінально-виконавчої системи він безупинний і виступає в кількох взаємозалежних площинах; це головна мета діяльності соціально-психологічної роботи пенітенціарних установ; це психолого-педагогічний процес, що забезпечує досягнення зазначеної мети; це внутрішній процес якісної зміни свідомості, цінностей і поведінки особистості. Джерел - 26.

Ключові слова: підлітки-правопорушники, соціалізація, десоціалізація, ресоціалізація, стадії ресоціалізації.

Постановка проблеми. Процес соціалізації є головним соціальним процесом, через який здійснюється взаємодія між особистістю та соціальним середовищем. Це процес інтеграції індивіда в суспільство, у різноманітні типи соціальних спільнот (група, соціальний інститут, соціальна організація) шляхом засвоєння ним елементів культури, соціальних норм і цінностей, на основі яких формуються соціально значущі риси особистості [6; 15; 17]. Формами реалізації процесу соціалізації є соціальна адаптація та інтеріоризація. Такий двосторонній процес соціалізації передбачає засвоєння індивідом соціального досвіду шляхом входження в соціальне середовище, систему соціальних зв'язків і активне їх відтворення. Тобто людина не тільки адаптується до умов соціуму, елементів культури, норм, що формуються на різних рівнях життєдіяльності суспільства, а й завдяки своїй активності перетворює їх на власні цінності, орієнтації, установки [12; 22]. Соціалізація здійснюється протягом усього життя людини. Це відбувається тому, що умови життя людини, а значить і вона сама, постійно змінюються, вимагають входження у нові соціальні ролі та змін статусу, інколи докорінних. Але якщо під час первинної соціалізації головною для дитини є соціальна адаптація (приспосовування до суспільного середовища), то для соціалізації молодшої і навіть соціально зрілої людини основну роль відіграє інтеріоризація (формування внутрішньої структури людської психіки, переведення елементів зовнішнього світу у внутрішнє «Я» особистості). Результатом інтеріоризації є індивідуальність особистості [5; 10; 16].

Теорія соціалізації виходить з того, що людина як активний суб'єкт суспільства є одним з чинників, що створює умови і обставини для власного і суспільного життя в цілому. Її дії органічно вплетені в механізм функціонування різноманітних соціальних систем (підприємство, населений пункт тощо). Особистість – об'єкт і суб'єкт соціальної взаємодії. Взаємодія соціальної системи і особистості здійснюється за допомогою певних механізмів впливу як на соціальні якості індивіда з боку соціальних систем, так і навпаки.

Перша група трактується як механізм соціалізації індивіда, друга – як механізм зміни соціальної системи. Зауважимо, що систематичного аналізу та чіткої класифікації соціально-психологічних механізмів соціалізації у психологічній науці немає. Одні вчені до механізмів соціалізації зараховують наслідування, навіювання, переконання, зараження, інші – соціальну фасилітацію, конформізм, дотримання норм, окремі – засвоєння стандартів поведінки, прийняття групових норм, почуття сорому, самоконтроль, соціальний обмін. На думку Г. Тарда, механізм соціалізації включає в себе імітацію, ідентифікацію, керівництво [21].

Одночасно зазначимо, що навряд чи можна назвати соціалізацією з психологічної точки зору процес засвоєння та відтворення підлітком кримінальної субкультури або засвоєння ролі крадія, маніпулятора, кривдника, навіть якщо у певний період розвитку саме в таке оточення потрапила особистість. Тобто в процесі соціалізації важливою є спрямованість того соціального досвіду, що засвоює та відтворює особистість, аксіологічний зміст.

Слід зауважити, що на кожному етапі соціалізації існують «критичні періоди». Так, соціалізація дорослих спрямована на зміну поведінки в новій ситуації, дітей — на формування ціннісних орієнтацій. Дорослі, спираючись на свій соціальний досвід, здатні оцінювати, сприймати норми критично, тоді як діти спроможні лише засвоювати їх. Соціалізація дорослого допомагає йому набутти необхідних навичок (часто конкретних), а соціалізація дитини пов'язана здебільшого з мотивацією [4; 5; 25].

Отже, соціалізація особистості є специфічною формою присвоєння нею тих суспільних відносин, що існують в усіх сферах суспільного життя. Основою соціалізації є освоєння індивідом мови соціальної спільноти, мислення, форм раціональності й чуттєвості, сприйняття індивідом норм, цінностей, традицій, звичаїв, зразків діяльності тощо. Індивід соціалізується, включаючись у різноманітні форми соціальної діяльності, засвоюючи характерні для них соціальні ролі. Тому соціалізацію особистості можна розглядати як сходження від індивідуального до соціального. Водночас соціалізація передбачає індивідуалізацію, оскільки людина засвоює існуючі цінності вибірково, через свої інтереси, світогляд, формуючи власні потреби, цінності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У контексті нашого дослідження особливий інтерес викликають роботи науковців, які працювали у площині соціальної та пенітенціарної психології. Тут поряд із розробкою загальносоціалізаційної проблематики центральне місце займають процеси ресоціалізації й ресоціалізації особистості. Ці аспекти подані в роботах Ю.М. Антоняна, О.В. Беци, В.І. Кривуші, В.М. Кудрявцева, В.Г. Лукашевича, В.М. Синьова, Г.О. Радова, О.Р. Ратинова, О.М. Яковлева [1; 7; 18; 19; 26 та ін.].

Важливим із позицій роботи з засудженими, на наш погляд, є також твердження В.В. Москаленко про те, що поняття «формування особистості відбиває процес становлення й розвитку особистості з погляду породження, складання, набуття закінченості й зрілості її особистісних рис, у той час як поняття соціалізації фіксує не тільки процес складання, становлення, але й розвиток зрілих форм соціальності індивіда, їхню модифікацію в ході включення особистості в систему нових зв'язків і залежностей» [14, с.51]. Продовжуючи думку автора, зазначимо, що ресоціалізація саме й передбачає відновлення втрачених форм зрілої соціальності, причому процес цей здійснюється в спеціально організованих умовах, шляхом створення і розгалуження системи нових зв'язків і відносин, переорієнтації внутрішнього спрямування особистості.

Нарешті, зупинимось на визначенні відомого вченого Б.З. Вульфова, який вказує на досить важливий для нашого напрямку дослідження адаптаційний аспект соціалізації. Він розглядає соціалізацію як процес соціальної адаптації людини, здійснення здатності до побутового (фізичного), морального, соціального виживання в існуючих і в нових,

очікуваних або непередбачених обставинах, готовність вибрати правильні способи існування, зберігаючи свою активну позицію [20, с. 20].

Наведеного достатньо, щоб, маючи серйозні теоретичні підстави, визначити десоціалізацію як розрив або викривлення у адекватності між набутиим, засвоєним та відтвореним особою соціальним досвідом конкретного суспільства, з точки зору загальнолюдських цінностей та загальноприйнятих норм поведінки. З вищевикладеного можна зробити висновок, що десоціалізація може відбуватися на етапах набуття досвіду (нормою у мікросередовищі особистості є насилля, пияцтво, крадіжки, вирішення питання за правом фізичної сили тощо), засвоєння досвіду (позитивний соціальний досвід з якихось причин викликає відторгнення, зависокі чи занижкі вимоги, подвійні стандарти тощо) або активного відтворення (соціалізована поведінка не схвалюється, не дає результатів або результати менші, ніж при асоціальної поведінці, відсутність підтримки у бажанні наслідувати позитивний соціальний досвід, викривлення в спрямованості особистості тощо).

Мета статті: провести аналіз теоретико-методологічних підходів до процесу ресоціалізації особистості та його стадійності.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Процес соціалізації постійно супроводжується необхідністю вибору людиною однієї з альтернатив поведінки, різноманітними реакціями у взаємодії з окремими людьми та соціумом. І хоча для більшості індивідів соціальні вимоги є стимулом для вдосконалення, досягнення гармонії з оточенням, немало їх негативно реагує на вимоги суспільства, що спричинює відхилення у поведінці, асоціалізацію, тобто засвоєння особистістю норм, цінностей, негативних ролей, стереотипів поведінки, які спричинюють деформацію суспільних відносин, дисгармонію у взаємодії людини і суспільства.

Більшість соціально-психологічних підходів до соціалізації особистості ґрунтується на усвідомленні унікальності її буття, на переконаннях у тому, що вона є високосвідомою істотою з невичерпними потенційними можливостями для позитивного росту і самоактуалізації в суспільстві. Однак поряд із соціально прийнятними зразками людської поведінки існують й антигромадські, антисоціальні прояви (наркоманія, алкоголізм, злочинність, жорстокість, апатія, суїцид тощо), які є наслідком асоціалізації особистості.

Проблема асоціалізації пов'язана з десоціалізацією людини – процесом, який характеризується відчуженням особистості від основної маси людей, входженням її в асоціальні чи антисоціальні неформальні групи, що є негативним результатом її існування в соціумі. Внаслідок десоціалізації людина може частково або повністю втратити засвоєні норми і цінності. Це може бути зумовлено ізоляцією людини, уніфікацією, обмеженням спілкування та можливостей для підвищення культурного рівня та ін.

До осіб, котрі стали на шлях злочинності, обравши відповідно злочинний тип поведінки, суспільство через інститути соціалізації, органи соціального контролю здійснює ресоціалізацію – відновлення раніше порушених якостей особистості, необхідних їй для повноцінної життєдіяльності в суспільстві. За своєю суттю це процес соціального оновлення особистості, засвоєння нею позитивних з погляду суспільства соціальних норм і цінностей, взірців поведінки. Пов'язана ресоціалізація з руйнуванням засвоєних індивідом у процесі асоціалізації, десоціалізації негативних антигромадських норм і цінностей, прищепленням визнаних суспільством цінностей і вчинків. Ресоціалізуючі заходи здійснюються ті самі соціальні інститути, що й соціалізацію: сім'я, школа, трудовий колектив, навчальні заклади, громадські організації тощо. Якщо особа скоїла злочин й опинилася в місці позбавлення волі, то процес ресоціалізації передбачає руйнування асоціальних зразків поведінки, поновлення та розвиток в особистості соціально корисних зв'язків із суспільством, закріплення позитивних соціальних цінностей. Над цим працюють спеціальні інститути (виправно-трудова колонія, в'язниці та ін.).

У законодавчих актах, котрі регламентують діяльність пенітенціарної служби України, метою психолого-педагогічної роботи в установах виконання покарань є ресоціалізація особистості правопорушника та наголошується на необхідності активного впровадження у кримінально-виконавчу практику новітніх підходів, технологій, форм, методів і засобів соціально-виховної та психологічної роботи. Проблеми ресоціалізації правопорушників вимагають злагоджених, скоординованих дій на основі наукового підходу. Самі ж проблеми соціалізації і ресоціалізації злочинців та підслідствених не є достатньо дослідженими в теорії соціальної психології, пенітенціарній психології, соціальній роботі, тим більше в умовах становлення країни як незалежної або докорінних соціальних перетворень.

Питання соціалізації та ресоціалізації засуджених розглядалося науковцями з різних точок зору. Наприклад, О.С. Христюк розглядає проблеми спілкування співробітників і засуджених; В.В. Кибальченко – питання соціалізації та ресоціалізації ув'язнених; С.В. Кушнар'ов аналізує психолого-педагогічні умови ефективності ресоціалізації засуджених похилого віку; Н.В. Савчук – проблему ресоціалізації особистості підлітка в умовах покарання; Є.В. Бархаленко визначає психолого-педагогічні аспекти удосконалення процесу виховання неповнолітніх засуджених, В.А. Львовичкін, аналізуючи проблеми реформування кримінально-виконавчої системи України, вказує на необхідність більш широкого притягнення до процесу ресоціалізації засуджених громадських, неурядових організацій [3; 9; 11; 23 та ін.].

Зауважимо, що історія активного вживання поняття «ресоціалізація», нараховує небагато більше двох десятиків років, з іншого боку, термін «соціалізація» чи похідні від нього використовуються науковими апаратами різноманітних наук понад століття. Це призвело до того, що дослідники вкладали в зміст цих понять різні за змістом нюанси, а різноманіття методологічних, ідеологічних, політичних, мовних бар'єрів (оскільки це запозичені терміни) призвело до не виправдано великої кількості трактувань та інтерпретацій їх сутнісних характеристик. Відправним для обох категорій – соціалізації та ресоціалізації – є поняття розвитку особистості. Поняття «розвиток» – досить складне та загальне, більшість педагогічних досліджень виходить з розуміння розвитку як специфічного процесу змін, результатом якого є виникнення якісно нового, поступального процесу сходження від нижчого до вищого, від простого до складного, накопичення кількісних змін і перехід їх в якісні.

Відомий український психолог Г.С. Костюк деталізує це визначення та наголошує на тому, що розвиток особистості – це безперервний процес, який виявляється в кількісних змінах людської істоти, тобто збільшення одних та зменшення інших ознак (фізичних, фізіологічних, психічних тощо); кількісні зміни зумовлюють виникнення нових якостей, властивостей, які утворюються в ході самого розвитку, і зникнення старих [8, с. 52]. Чинники для таких змін можуть бути різними, вони і обумовлюють види розвитку особистості. В педагогічній науці, здебільшого, виокремлюють фізичний, психологічний та соціальний розвиток. У площині соціального та психологічного розвитку особистості і знаходяться поняття соціалізації та ресоціалізації.

Зараз важко однозначно назвати науковця, який вперше запропонував термін «ресоціалізація» для використання як однієї з основних категорій у пенітенціарній психології. Можна лише зауважити, що з кінця 80-х років ХХ сторіччя цей термін набув загального вжитку в науковій педагогічній літературі авторів радянської, а потім пострадянської школи. У зарубіжній англомовній науковій літературі, як правило, використовується термін «реінтеграція». Терміни «реінтеграція» у зарубіжній та «ресоціалізація» у вітчизняній психологічній літературі, у даному випадку, за змістовим наповненням можуть розглядатися як синоніми. Виняток може становити позиція, при якій ресоціалізація розглядається поза пенітенціарним контекстом, як наслідок змінених соціальних цінностей і умов, що змушує цілком законслухняну людину модифікувати

вже сформовану соціальну поведінкову модель. У цьому випадку ресоціалізація буде виступати як один з етапів безупинного процесу соціалізації. Проте у вітчизняній науці така точка зору не набула поширення й нами вона згадується винятково в інформаційному плані.

На сьогодні поняття «ресоціалізація» стало витіснити раніше вживані терміни «перевиховання» й «виправлення», які не охоплювали деформованої соціалізованості правопорушника чи засудженого, а також усе розмаїття навколишнього соціуму, що продовжує впливати на особистість, незважаючи на штучні обмеження. Існує наукова позиція, при якій ресоціалізація розглядається в рамках психолого-педагогічних течій, що виникли як альтернатива ідей залякування, невинності людини, необхідності відбування покарання як спокути за провину – злочин. До таких течій можна віднести: «теорію ресоціалізації делінквента», теорії корекції особистості, модифікації поведінки й ін. У цьому випадку під ресоціалізацією розуміється «юридичне виправлення в результаті пенітенціарних впливів і засвоєння соціальних норм поведінки». При цьому слід зазначити, що в пенітенціарній та корекційній психології поряд із терміном «ресоціалізація» активно вживається термін «соціальна реабілітація засудженого», що можуть розглядатися в одному понятійному ряду.

Свідченням стихійності та неоднозначності наукового вжитку може бути той факт, що термін «ресоціалізація» не тільки обмежено поданий у довідково-енциклопедичних виданнях, але й не має однозначного трактування. Так, словник-довідник для соціальних педагогів та соціальних працівників визначає ресоціалізацію як «повторну соціалізацію, що відбувається протягом усього життя індивіда у зв'язку зі змінами його установок, цілей, норм і цінностей життя; процес пристосування девіантного індивіда до життя без гострих конфліктів». У наведених визначеннях відсутнє наповнення кримінально-виконавчої діяльності, пенітенціарний аспект, і той частково поданий у другому визначенні, оскільки протиправна поведінка є максимально девіантною.

Із соціально-педагогічних позицій ресоціалізація трактується як відновлення особистістю якостей, необхідних для нормальної життєдіяльності в суспільстві; засвоєння нових цінностей, ролей, навичок замість попередніх; комплекс заходів, спрямований на відновлення соціального статусу особистості, втрачених або несформованих соціальних навичок, переорієнтація соціальних і референтних орієнтацій девіантів шляхом включення їх у нові, позитивно орієнтовані відносини й види діяльності. Проте для нас найбільш важливим є визначення ресоціалізації щодо засуджених. У цьому випадку вона трактується як відновлення, збереження й розвиток соціально корисних зв'язків і відносин засудженого як у період відбування ним покарання, так і на першому етапі його життя після звільнення.

Наш аналіз буде неповним без залучення думок вітчизняних дослідників, які безпосередньо розробляють проблеми пенітенціарної психології. На думку О.В. Беци, В.І. Кривуші, В.М. Синьова, ресоціалізація являє собою «процес виправлення засудженого, формування в нього законослухняної поведінки, стимулювання становлення особистості на таку життєву позицію, яка відповідає соціальним нормам, на основі відновлення, збереження й розвитку соціально корисних якостей і відносин особистості під час виконання покарання й подальшої адаптації засудженого до умов самостійного життя на волі» [18, с. 110]. На наш погляд, таке визначення є досить загальним та випускає розвиток міжособистісних зв'язків особи. З.А. Астеміров, наприклад, ототожнює поняття ресоціалізації, перевиховання і виправлення, а І.В. Шмаров розглядає ресоціалізацію як постпенітенціарну діяльність, опускаючи час перебування в місцях виправлення [2; 24].

При наявних розходженнях усі відзначені трактування мають загальну основу – вони розглядають ресоціалізацію як процес, що має певну спрямованість, зміст,

механізми його реалізації. Такий підхід у цілому домінує й у дослідженнях загальносоціалізаційної проблематики.

Останнім часом проблема ресоціалізації засуджених до позбавлення волі набуває в світі не лише актуальний характер, а й стає критерієм оцінки цивілізованості тієї чи іншої країни, ефективної реалізації функцій управління тією чи іншою державою. Зазначені програми давно реалізуються в європейських країнах і США. Серед них є неординарні проекти, що становлять особливий інтерес. Так, програма «Defi-Job», запроваджена в одній з в'язниць Люксембурга розставляє акценти в процесі ресоціалізації у зворотному порядку: у цій програмі ув'язнені беруть участь у житті громадянського суспільства, а не навпаки. Лобювання інтересів ув'язнених у процесі їх адаптації, визнання створених нових стандартів зайнятості ув'язнених, підписання угод про фінансування частини поточних витрат з боку держави є тими етапами роботи, через які проходять новостворювані організації по роботі зі звільненими особами. Труднощі з реалізацією програм ресоціалізації пов'язані не тільки з відсутністю можливостей фінансування надзвичайно витратних проектів, але і з тим, що не розроблена єдина концепція ресоціалізації. Тому найбільш важливою складовою концепції ресоціалізації покликана стати система її стадій. Саме вона допоможе сформувати розуміння даного процесу, його практично-прикладну структуру.

Глибоке наукове обґрунтування стадійності дає Д.Я. Малешин. Він стверджує, що стадії самостійні, що існують певні системні характеристики на кожній зі стадій, але є один і той самий об'єкт впливу. Для процесу ресоціалізації подібним об'єктом є особа з поведінкою, що відхиляється, яка втратила частково або повністю в силу об'єктивних та (або) суб'єктивних причин позитивні якості [12].

Більшість дослідників починають розгляд процесів адаптації засуджених до позбавлення волі з етапу їх адаптації до умов пенітенціарних установ. Наявність у місцях позбавлення волі конфлікту високої інтенсивності спочатку ставить під сумнів можливість розгляду стадійності ресоціалізації в них. Тому більш доцільним виглядає розгляд процесу адаптації по відношенню до осіб, звільнених з місць позбавлення волі. Аналіз обставин звільнення дозволяє дійти висновку про те, що до звільнення з місць позбавлення волі можливі лише три типи ставлення до навколишнього – захист, заперечення, а також применшення. Тільки після звільнення з місць позбавлення волі або при створенні умов для цього в установах перехідного типу ресоціалізація у них може мати місце в повному обсязі.

В.С. Мерлін стверджує, що індивідуальність і соціальна дійсність влаштовані неоднаковим чином. Способи їх існування підпорядковуються законам, що діють у різних за масштабом фрагментах реальності [13, с. 153]. Таким чином, ми можемо стверджувати, що засуджена особа буде вести себе по-різному на різних етапах своєї життєдіяльності.

Виділяються такі основні підходи до індивідуалізації. Індивідуалізація розуміється як акцидентування, відхилення в процесі соціалізації, викликане дедалі більшою включеністю внутрішніх умов, особистісних особливостей, установок та ін.; як суб'єктивізація, тобто становлення особистості як суб'єкта; як самовизначеність і відособленість, вибраність індивідуальності зі спільноти, оформленість її окремо, унікальність та неповторність; як індивідуація, тобто рух від свідомого до несвідомого, осягнення і подолання несвідомого свідомістю, становлення самості; як інтеграція (встановлення балансу між індивідуальними потребами та соціальними вимогами); як сублімація, розгортання індивідуальних прангень, тенденцій у соціальному середовищі, подолання протидії останньої, пошук і формування механізмів виходу цим прагненням; як варіатизація (становлення індивідуальних варіативних рис під впливом варіативного досвіду); як існування, індивідуальне буття особистості, що являє собою безперервний інтимний процес; як реалізація унікальної сутності особистості, її творче самовираження; як вироблення унікальних життєвих стратегій, смислів, стилів діяльності, що

відображають характер і рівень адаптивності особистості; як вищий рівень соціалізованості особистості, що відображає її здатність до соціальної творчості, до привнесення; як інтимізація, тобто включення соціального в глибинні прошарки особистості.

Тільки при індивідуалізації виробляється уявлення про складність, унікальність іншої людини, бо вона формується в процесі відкриття власної унікальності. Ця обставина є умовою соціальної компетентності особи: відкривши свою унікальність, людина може орієнтуватися на унікальність іншого, стає здатною до соціальної взаємодії. Лише після цих процесів може бути продовжена ефективна ресоціалізація у формі реінтеграції. Реінтеграція проходить гідно, якщо властивості людини приймаються групою, суспільством. Якщо вони не приймаються, то можна припустити варіанти збереження індивідом своєї несхожості і появу агресивних взаємодій (взаємовідносин) з іншими представниками суспільства. Особа може також змінити себе, щоб стати подібною до інших, або вибирається конформізм, зовнішнє угодовство і адаптація.

Таким чином, при наявності процесу індивідуалізації, як містка між адаптацією та інтеграцією, ефективна ресоціалізація можлива. Відповідно, можна говорити про послідовність стадій ресоціалізації, яка включає послідовно стадію адаптації (можемо позначити її в зазначеному контексті і як стадію реадаптації), стадію індивідуалізації і стадію інтеграції (в руслі наших досліджень доцільне додавання приставки «ре» і її позначення під назвою стадії реінтеграції).

Процес ресоціалізації розгортається по циклу: від реадаптації - до індивідуалізації, від нього - до реінтеграції. Сам процес ресоціалізації всередині розгортається за схемою послідовних етапів заперечення, захисту, приниження, визнання, адаптації та інтеграції. При цьому реадаптація включає зміну ставлення до навколишнього за схемою циклів від захисту до заперечення, від заперечення до применшення і назад, а далі повинна йти індивідуалізація. Лише після неї можливий перехід до визнання як першого типу відносин на стадії реінтеграції, на якій відбувається циклічна зміна до навколишнього за схемою від визнання до зникання (адаптації) і назад, від визнання до інтеграції і назад. Особливістю стадії реінтеграції є те, що тут між кожним етапом може бути індивідуалізація. Тобто особі все більш необхідна свобода у формі відокремленості. Але при всьому цьому можна стверджувати про єдиний процес вторинної соціалізації, тобто ресоціалізації.

Лише при розумінні системи стадій можна говорити про механізм ресоціалізації, пов'язаної зі встановленням тих чи інших типів взаємозв'язків з навколишнім світом, або переходити до розгляду особливостей механізму ресоціалізації засудженого в той тип суспільства, який характерний для тієї чи іншої країни, в даному випадку – для України.

Висновки. Ресоціалізацію можна розглядати як один із найскладніших соціальних процесів, спрямований на подолання десоціалізації особистості, тобто відновлення особою якостей, необхідних для нормальної життєдіяльності в суспільстві, засвоєння нових цінностей, соціальних ролей і навичок замість втрачених, деформованих або несформованих, переорієнтація соціального спрямування розвитку особистості шляхом включення її у нові, позитивно орієнтовані міжособистісні стосунки й види діяльності. В роботі з правопорушниками та умовах кримінально-виконавчої системи він безупинний і виступає в кількох взаємозалежних площинах; це головна мета діяльності соціально-психологічної роботи пенітенціарних установ; це психолого-педагогічний процес, що забезпечує досягнення зазначеної мети; це внутрішній процес якісної зміни свідомості, почуттів і поведінки особистості.

Метою ресоціалізаційної діяльності стосовно засуджених є зміна спрямованості особистості, створення системи її моральних, ідейних, правових переконань, відповідно до прийнятих у суспільстві норм і цінностей, формування в осіб, що відбувають

покарання, здатності до стабільної самостійної законослухняної поведінки після відбування покарання та за відсутності адміністративного нагляду.

Підбиваючи підсумки можна зазначити, що поняття розвитку особистості, соціалізації та ресоціалізації тісно пов'язані між собою. Так соціалізація є одним з основних напрямів розвитку особистості, пов'язаним із взаємодією особистості з оточуючим її суспільством. Відхилення від нормальної, з точки зору більшості в конкретному суспільстві або його цінностей, поведінки будуть сприйматися як десоціалізація. Повернення ж до загальноприйнятих моделей поведінки, виправлення відхилень чи переорієнтування особистості, є ресоціалізацією.

Література

1. Антонян Ю. М. Преступное поведение и психические аномалии / Ю. М. Антонян, С. В. Бородин. – М. : Спарк, 1998. – 216 с.
2. Астемиров З.А. Уголовная ответственность и наказание несовершеннолетних / З.А. Астемиров. – М. : Инфра-М, 1970. – 231 с.
3. Бархаленко Є. В. Психолого-педагогічні аспекти вдосконалення процесу виховання неповнолітніх засуджених // Проблеми пенітенціарної теорії і практики. – К. : КІВС, 2000. – № 5. – С. 183–186.
4. Забезпечення правового та психолого-педагогічного супроводу дітей з асоціальними проявами у поведінці в умовах закладу соціальної реабілітації : Методичний посібник / Укл. Луценко Ю.А., Шиян О.П. – К. : ПЦ «Фоліант», 2009. – 136 с.
5. Завацька Н. Є. Проблема соціалізації та соціальної адаптації особистості / Н. Є. Завацька // Вісник ЧДПУ ім. Т. Г. Шевченка : Зб. наук. праць у 2-х т. – Чернігів : ЧДПУ, 2006. – Вип. 41. – Т. 1. – С. 114–119. – (Серія «Психологічні науки»).
6. Капська А. Й. Соціалізація особистості – надзавдання соціально-педагогічної роботи / А. Й. Капська // Вісник ЧДПУ ім. Т. Г. Шевченка. – Серія : Психологічні науки. – 2006. – Т. 1. – Вип. 41. – С. 136–140.
7. Кудрявцев В. Н. Правовое поведение: норма и патология / В. Н. Кудрявцев. – М. : Наука, 1982. – 192 с.
8. Кузьмінський А.І. Педагогіка / А. І. Кузьмінський, В.Л. Омеляненко. – К. : Знання, 2007. – 447 с.
9. Кушнар'ов С.В. Основи пенітенціарної геронтології / С.В. Кушнар'ов. – К. : МП Леся, 2002. – 144 с.
10. Лактіонов О. М. Екологічне підґрунтя соціалізації особистості / О. М. Лактіонов, Н. П. Крейдун // Актуальні проблеми психол. : Зб. наук. праць Ін-ту психол. ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. С. Д. Максименка. – К. : Міленіум, 2005. – Т. 7. – Вип. 5. – Ч. 1. – С. 320–329.
11. Львовчкін В.А. Концептуальні питання реформування кримінально-виконавчої системи України / В.А. Львовчкін // Проблеми пенітенціарної теорії та практики. – 2002. – № 7. – С. 3–13.
12. Малешин Д. Я. Понятие стадии в исполнительном производстве / Д. Я. Малешин // Вестник МГУ. – 2002. – № 6. – С. 110–120.
13. Мерлин В. С. Структура личности: характер, способности, самопознание / В. С. Мерлин. – Пермь : ПГПИ, 1990. – 256 с.
14. Москаленко В. В. Социализация личности / В. В. Москаленко. – К. : Вища школа, 1986. – 200 с.
15. Орбан-Лембрик Л. Е. Вплив кризових і стабільних періодів життя людини на процес її соціалізації у суспільстві / Л. Е. Орбан-Лембрик // Психологія і суспільство. – Тернопіль, 2003. – № 2. – С. 55–65.

16. Пенькова О.І. Сімейна взаємодія як фактор соціалізації особистості / О. І. Пенькова, Т. Б. Шалюта // Проблеми заг. та пед. психол. : Зб. наук. праць Ін-ту психол. ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. С. Д. Максименка. – К., 2003. – Т. V. – Ч. 5. – С. 227–231.
17. Розум С. И. Психология социализации и социальной адаптации человека / С. И. Розум. – М. : Речь, 2006. – 366 с.
18. Синьов В. М. Педагогічні основи ресоціалізації злочинців / В. М. Синьов, Г. О. Радов, В. І. Кривуша, О. В. Беца. – К. : МП Леся, 1997. – 272 с.
19. Соціальна адаптація осіб, звільнених від покарання: проблеми та шляхи їх вирішення / За заг. ред. О.В. Беци – К. : Сфера, 2003. – 114 с.
20. Соціокультурні чинники становлення сучасної парадигми психотерапевтичної допомоги особистості : монографія / [З.Г. Кісарчук, Л.О. Гребінь, Т.С. Гурлева та ін.] ; за ред. З.Г. Кісарчук. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2012. – 276 с.
21. Тард Г. Социальная логика / Габриэль Тард : [пер. с франц. М. Цейтлин]. – СПб. : Социально-психологический центр, 1996. – 558 с.
22. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності / Т. М. Титаренко. – К. : Либідь, 2003. – 376 с.
23. Христюк О. С. Співробітники і засуджені: проблеми спілкування / О. С. Христюк // Проблеми пенітенціарної теорії та практики. – 2000. – № 5. – С. 158–162.
24. Шкраб'юк В.С. Психологічна динаміка поведінки індивіда в умовах кримінальної субкультури / В. С. Шкраб'юк // Зб. наук. праць : філософія, соціологія, психологія. – Івано-Франківськ. : Вид-во Прикарпатського національного ун-ту ім. Василя Стефаника, 2010. – Вип. 15. – Ч. 1. – С. 297-306.
25. Щотка О. П. Вікова психологія дорослої людини / О. П. Щотка. – [2-е вид., доп. та перероб.]. – Ніжин : Ред.- видавн. відділ НДПУ, 2002. – 194 с.
26. Яковлев А. М. Преступность и социальная психология / А. М. Яковлев. – М. : Юриздат, 1971. – 245 с.

References

1. Antonyan Yu. M. Prestupnoe povedenie i psihicheskie anomalii / Yu. M. Antonyan, S. V. Borodin. – М. : Spark, 1998. – 216 s.
2. Astemirov Z.A. Ugolovnaya otvetstvennost' i nakazanie nesovershennoletnih / Z.A. Astemirov. – М. : Infra-M, 1970. – 231 s.
3. Barhalenko Є. V. Psihologo-pedagogichni aspekti vdoskonalennya protsesu vihovannya nepovnotitnih zasudzenih // Problemi penitentsiarnoi teorii i praktiki. – К. : KIVS, 2000. – № 5. – S. 183–186.
4. Zabezpechennya pravovogo ta psihologo-pedagogichnogo suprovodu ditey z asotsial'nimi proyavami u povedintsi v umovah zakladu sotsial'noi rehabilitatsii : Metodichniy posibnik / Ukl. Lutsenko Yu.A., Shiyan O.P. – К. : PTs «Foliant», 2009. – 136 s.
5. Zavats'ka N. Є. Problema sotsializatsii ta sotsial'noi adaptatsii osobistosti / N. Є. Zavats'ka // Visnik ChDPU im. T. G. Shevchenka : Zb. nauk. prats' u 2-h t. – Chernigiv : ChDPU, 2006. – Vip. 41. – T. 1. – S. 114–119. – (Seriya «Psihologichni nauki»).
6. Kaps'ka A. Y. Sotsializatsiya osobistosti – nadvavdannya sotsial'no-pedagogichnoi roboti / A. Y. Kaps'ka // Visnik ChDPU im. T. G. Shevchenka. – Seriya : Psihologichni nauki. – 2006. – T. 1. – Vip. 41. – S. 136–140.
7. Kudryavtsev V. N. Pravovoe povedenie: norma i patologiya / V. N. Kudryavtsev. – М. : Nauka, 1982. – 192 s.
8. Kuz'mins'kiy A.I. Pedagogika / A. I. Kuz'mins'kiy, V.L. Omelyanenko. – К. : Znannya, 2007. – 447 s.
9. Kushnar'ov S.V. Osnovi penitentsiarnoi gerontologii / S.V. Kushnar'ov. – К. : МР Lesya, 2002. – 144 s.

10. Laktionov O. M. Ekologichne pidrruntya sotsializatsii osobistosti / O. M. Laktionov, N. P. Kreydun // Aktual'ni problemi psihol. : Zb. nauk. prats' In-tu psihol. im. G. S. Kostyuka APN Ukraïni / Za red. S. D. Maksimenka. – K. : Milenium, 2005. – T. 7. – Vip. 5. – Ch. 1. – S. 320–329.
11. L'ovochkin V.A. Kontseptual'ni pitannya reformuvannya kriminal'no-vikonavchoï sistemi Ukraïni / V.A. L'ovochkin // Problemi penitentsiarної teorii ta praktiki. – 2002. – № 7. – S. 3–13.
12. Maleshin D. Ya. Ponyatie stadii v ispolnitel'nom proizvodstve / D. Ya. Maleshin // Vestnik MGU. – 2002. – № 6. – S. 110–120.
13. Merlin V. S. Struktura lichnosti: harakter, sposobnosti, samopoznanie / V. S. Merlin. – Perm' : PGPI, 1990. – 256 s.
14. Moskalenko V. V. Sotsializatsiya lichnosti / V. V. Moskalenko. – K. : Vischa shkola, 1986. – 200 s.
15. Orban-Lembrik L. E. Vpliv krizovih i stabil'nih periodiv zhittya lyudini na protses ii sotsializatsii u suspil'stvi / L. E. Orban-Lembrik // Psihologiya i suspil'stvo. – Ternopil', 2003. – № 2. – S. 55–65.
16. Pen'kova O.I. Simeyna vzaemodiya yak faktor sotsializatsii osobistosti / O. I. Pen'kova, T. B. Shalyuta // Problemi zag. ta ped. psihol. : Zb. nauk. prats' In-tu psihol. im. G. S. Kostyuka APN Ukraïni / Za red. S. D. Maksimenka. – K., 2003. – T. V. – Ch. 5. – S. 227–231.
17. Rozum S. I. Psihologiya sotsializatsii i sotsial'noy adaptatsii cheloveka / S. I. Rozum. – M. : Rech', 2006. – 366 s.
18. Sin'ov V. M. Pedagogichni osnovi resotsializatsii zlochintsev / V. M. Sin'ov, G. O. Radov, V. I. Krivusha, O. V. Betsa. – K. : MP Lesya, 1997. – 272 s.
19. Sotsial'na adaptatsiya osib, zvil'nenih vid pokarannya: problemi ta shlyahi ih virishennya / Za zag. red. O.V. Betsi – K. : Sfera, 2003. – 114 s.
20. Sotsiokul'turni chinniki stanovlennya suchasnoï paradigmi psihoterapevtichnoï dopomogi osobistosti : monografiya / [Z.G. Kisarchuk, L.O. Grebin', T.S. Gurleva ta in.] ; za red. Z.G. Kisarchuk. – Kirovograd : Imeks-LTD, 2012. – 276 s.
21. Tard G. Sotsial'naya logika / Gabriel' Tard : [per. s frants. M. Tseytlin]. – SPb. : Sotsial'no-psihologicheskii tsentr, 1996. – 558 s.
22. Titarenko T. M. Zhitteviy svit osobistosti: u mezhah i za mezhami budennosti / T. M. Titarenko. – K. : Libid', 2003. – 376 s.
23. Hristyuk O. S. Spivrobitniki i zasudzhenni: problemi spilkuvannya / O. S. Hristyuk // Problemi penitentsiarної teorii ta praktiki. – 2000. – № 5. – S. 158–162.
24. Shkrab'yuk V.S. Psihologichna dinamika povedinki individa v umovah kriminal'noi subkul'turi / V. S. Shkrab'yuk // Zb. nauk. prats' : filosofiya, sotsiologiya, psihologiya. – Ivano-Frankivs'k. : Vid-vo Prikarpat'skogo natsional'nogo un-tu im. Vasilya Stefanika, 2010. – Vip. 15. – Ch. 1. – S. 297-306.
25. Schotka O. P. Vikova psihologiya dorosloï lyudini / O. P. Schotka. – [2-e vid., dop. ta pererob.]. – Nizhin : Red.- vidavn. viddil NDPU, 2002. – 194 s.
26. Yakovlev A. M. Prestupnost' i sotsial'naya psihologiya / A. M. Yakovlev. – M. : Yurizdat, 1971. – 245 s.

Пономарева Н.С.

Анализ теоретико-методологических подходов к процессу ресоциализации личности и его стадийности

В статье показано, что ресоциализацию можно рассматривать как один из самых сложных социальных процессов, направленный на преодоление десоциализации личности, то есть восстановление личностью качеств, необходимых для нормальной жизнедеятельности в обществе, усвоение новых ценностей, социальных ролей и навыков взамен утраченных, деформированных или несостоявшихся, переориентация социального направления развития личности путем включения ее в новые, положительно ориентированные межличностные

отношения и виды деятельности. В работе с подростками-правонарушителями и в условиях уголовно-исполнительной системы он непрерывен и выступает в нескольких взаимосвязанных плоскостях: это главная цель деятельности социально-психологической работы пенитенциарных учреждений, это психолого-педагогический процесс, обеспечивающий достижение указанной цели, это внутренний процесс качественного изменения сознания, ценностей и поведения личности. Источников - 26.

Ключевые слова: подростки правонарушители, социализация, где социализация, ресоциализация, стадии ресоциализации.

Ponomareva N.S.

An analysis of theoretical and methodological approaches to the process of re-socialization of the individual and its staging

The article shows that the re-socialization can be considered as one of the most complex social processes aimed at overcoming the de-socialization of personality, that is restoring the individual qualities necessary for normal life in the community, learning new values, social roles and skills instead of lost, distorted or failed, reorientation of the social direction of personal development by incorporating it into a new, positively oriented interpersonal relationships and activities. In working with juvenile offenders and in the penal system is continuous and extends to a number of interrelated levels: this is the main objective of the socio-psychological work of prison, it's psychological-pedagogical process to ensure the achievement of this goal, it is an internal process of qualitative change of consciousness, values and behavior of the individual. Sources - 26.

Key words: adolescent offenders, socialization, where socialization, re-socialization, re-socialization stage.

Пономарьова Наталія Сергіївна – аспірант кафедри соціальної та практичної психології Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, м. Луганськ

UDK 159.9

Sviatokha N.A.

SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF MANAGEMENT ACTIVITIES OF SUPERVISOR OF HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENT

The article considers the social and psychological aspects of management activities of supervisor of higher educational establishment, his management competence elements. Characteristics of psychological specific of management activities of supervisor of higher educational establishment were established. Sources – 7.

Key words: management activities, socio-cultural, moral and psychological and ethno-psychological environment, educational activities, professionalism of supervisor, competence, management psychology.

Formulation of the problem. Present stage of state-creation stimulates effect of the individual and groups on management process and effect of administrative relations on the psychology of the individual or group. In this regard problem of creating the ability to navigate in human psychology is actualized for supervisors. This ability is regarded as one of the most important indicators of professionalism of supervisor of new generation. Considering this factor will contribute to creating in groups moral and psychological climate, atmosphere of creativity, corporate unity, further psychologization, functional content of management activity, effectively solving management problems.